

I N H O U D

Kinshasa – De wind uit het oosten	11
Gbadolite – Als de herder vertrekt	72
Kinshasa – De taal van de brousse	105
Boende – Elk dorp zijn tovenaars	112
Bokote – De Stanleys van 1997	148
Kinshasa – Waar houdt de schaamte op?	194
Kisangani – Soir au village	204
Langs de oostgrens – Een tribalist is altijd alleen	232
Kinshasa – De woorden van de oude luipaard	278
Lubumbashi – Schone schepen op een vuile rivier	294
Manono – Katangese warmte	342
Kinshasa – Wachten op de barbaren	395
Verklarende woordenlijst	445

DE WIND UIT HET OOSTEN

KINSHASA

Ik heb te lang gearzeld. Op het tv-scherf in de luchthaven van Zaventem zie ik Kabila's kindsoldaatjes Kinshasa binnenwandelen. Rubberlaarzen, plastic slippers, stoffige kroesharen – de *Kinois* juichen, reiken hun water aan. Daar had ik bij moeten zijn, daar had ik tussen moeten staan!

De hele vlucht zit ik me te verbijten. Sinds ik er elf jaar geleden was, wist ik dat ik terug zou gaan. Het was niet afgelopen tussen mij en Congo. Maar ik was bang. De laatste jaren van het Mobutu-tijdperk – de oude luipaard verkeerde in doodstrijd en werd steeds sluwder. Hij betaalde zijn soldaten niet meer, liet ze als hongerige wolven op zijn volk los. Opdat ze zich niet met hem daarboven, maar met elkaar daaronder bezig zouden houden. Reizigers vertelden dat douanebeambten in het vliegtuig je paspoort kwamen ophalen – waarna je aan hen overgeleverd was. Met al je bagage de luchthaven uitkomen was een helse opgave. En dan begon het pas! 'Als je een bodyguard in dienst neemt, zal het misschien wel lukken...' Maar hoe moest dat dan in het binnenland?

En toch, mijn vrienden van toen waren er nog steeds. Riva maakte tegenwoordig reclamespotjes. Kis, die vroeger voor een krant werkte, liep inmiddels met een bijbel onder de arm. Kis! We hoorden hem op de Franse wereldomroep Mobutu ongemeen fel aanvallen en hielden ons hart vast. Maar hij werd niet gearresteerd. God had hem beschermd, geloofde hij, en hij werd nog godsvruchtiger. Alpha was overleden aan aids. Lukusa was naar Canada verhuisd en had zijn vrouw en kinderen laten overkomen. Soms belde hij. Zijn kinderen trotseerden als wandelende donzen slaapzakjes de winter in Montreal. Ze waren gelukkig, ze wilden nooit meer terug.

Toen begon de oorlog. Aanvankelijk leek het een uitloper van de oorlog in Rwanda. Tutsi die Hutu opdreven in het oosten van Zaïre – het

deed me te veel aan Israël en Libanon denken; in zo'n gordiaanse knoop wilde ik nooit meer verstrikt raken. Kabila verscheen op het toneel. Oprukkende troepen, een interim-regering in een hotel in Goma. Lukusa belde steeds vaker. Hij kende sommige rebellen die elkaar in de Verenigde Staten via een website hadden ontmoet. 'Zal ik onze minister Mwampanga bellen om een goed woordje voor je te doen?' *Onze* minister, terwijl hij veilig in Canada zat! 'Heb je gehoord dat we Mukendi minister van Transport hebben gemaakt?' *We!*

Naarmate de rebellen terrein wonnen en Kabila meer uitspraken deed over zijn visie op de toekomst, taande Lukusa's enthousiasme. Het revolutionaire jargon van de jaren zestig was het zijne niet. Ook de slachtpartijen die de rebellen tijdens hun opmars in de Hutu-vluchtelingenkampen aanrichtten, verontrustten hem. Zelf was hij intussen benoemd tot Europa-adviseur van het Canadese ministerie van Buitenlandse Zaken – Congo lag niet langer op zijn route. Op een avond belde hij uit New York. Hij raadde me aan te wachten, me niet in de oorlogschao te storten. Maar ik had genoeg gewacht. Te vaak had ik me de afgelopen jaren een lafaard gevoeld. Mijn vertrek was onontkoombaar geworden.

De luchthaven van N'Djili is gesloten, we landen in Brazzaville, aan de overkant van de Congostroom. In het appartement van mijn Franse vriend Nicolas staat de tv aan. 'Mobutu is gevlucht, ik kan het nauwelijks geloven!' roept een jongen. 'Het is alsof je de bijbel openslaat en God eruit verdwenen is.' Plunderaars zijn Mobutu's residentie in het militaire kamp Tshatshi binnengedrongen, ze rukken kristallen luchters uit het plafond, vertrappen zijn portret. 'Mobutu verkoopt sardines in Togo,' zingen jongelui op straat. 'Zijn premier verkoopt water in Brazzaville.'

Hoe kom ik daar? De veerboot vaart niet meer volgens Nicolas. We rijden naar de boulevard langs de stroom, waar nieuwsgierigen naar de overkant staan te turen. Gisteren hoorden ze schoten en stegen er rookpluimen uit het Tshatshi-kamp op, maar vandaag zendt de stad niet langer signalen uit. Wil ik oversteken? Terwijl iedereen daarvandaan vlucht! De taferelen die zich hier hebben afgespeeld! Soldaten trokken midden in de stroom hun uniform uit en gooiden hun wapens in het water. Gisteren meerde een prauw aan met een man in een helblauwe luxefauteuil. Nadat dragers de fauteuil in het zuigende zand aan de waterkant hadden gezet, zakte hij er dodelijk vermoeid weer in neer.

Het is zondag, een landerige dag in de straten van Brazzaville. 'Van-

daag krijg je niks geregeld, vergeet het maar,' zegt Nicolas. Hij zet me af bij kennissen die ook naar Kinshasa moeten. Sinds vanochtend zitten ze aan de tv gekluisterd, ze hebben plotseling minder haast om te vertrekken. Er is een gepensioneerde generaal van Mobutu op bezoek die gevlucht is, maar zijn familie in Kinshasa heeft achtergelaten. We lopen samen naar een telefooncel om te bellen. De generaal heeft geen geld om een telefoonkaart te kopen en maakt als vanzelfsprekend gebruik van de mijne. Ik hoor hem praten, en dan schreeuwen. Nadat hij heeft neergelegd, zegt hij: 'Ze zijn mijn huis aan het plunderen.' Hij is verbaasd, de hele terugweg loopt hij te foeteren. 'Dus de rebellen plunderen ook!' Eerder zei hij dat hij zichzelf niets te verwijten had, dat hij binnenkort weer naar Kinshasa zou gaan – daar lijkt hij na dat telefoontje niet meer zo zeker van.

In Hotel Méridien zijn welgestelde vluchtelingen neergestreken. Kinderen rennen door de gangen, vrouwen zitten gelaten in de lounge bij elkaar. Door de stemmig verlichte tuin lopen stoere types in Moschino-pakken, gouden kettingen om de hals, druk te praten in hun *telecel*, zoals de mobiele telefoon van de firma Telecel wordt genoemd. Te oordelen naar hun opgewonden passen zijn de berichten van het thuisfront niet erg gunstig.

Ik neem een taxi naar Nicolas' flatgebouw. *Tour des coopérants* – ontwikkelingswerkerstoren –, het stikt er van de Fransen, ik voel me er dubbel ontheemd. Ook Nicolas is er niet gelukkig. Vroeger woonde hij te midden van Afrikanen. 'Waarom ben je dan verhuisd?'

'Dringend advies van de ambassade. Met al die privé-legers in de stad...'

'Hier ook al!'

'Ja, wist je dat niet? Elke politicus van enige betekenis heeft...'

Maar ik wil het niet weten. Mijn blik dwaalt langs zijn woorden heen naar buiten, waar de nacht valt over Kinshasa.

Het is druk in de haven van Brazzaville. Ambulante handelaartjes, Congo-lezen die door de gebeurtenissen verrast zijn en terug naar huis willen, buitenlandse journalisten. De eigenaar van de speedboot waarmee Mobutu's zoon Kongolo enkele dagen geleden naar Brazza vluchtte, heeft in de verwarring die gisteren heerste nog een groep mensen naar Beach Ngobila gebracht, maar inmiddels zijn de poorten van Kinshasa in het slot gevallen, via de reguliere weg kom je er niet meer in. Wilde verha-

len doen de ronde over prauwen die je voor vijfhonderd dollar overzetten. Niemand weet waarvandaan die vertrekken en wat je aan de overkant wacht.

In mijn kamer overzie ik mijn bagage: stadskleren, brousse-uitrusting, schoenen, sandalen, boeken, schriften, medicijnen, cadeautjes – licht reizen is nooit mijn sterkste kant geweest. Ik pak de hoogstnoodzakelijke spullen in een koffertje en zet dat apart.

De volgende middag heeft een kennis van Nicolas het weer over de privé-legers in Brazzaville. Deze keer spits ik mijn oren. Ze houden zich in leven door te smokkelen, zegt hij. Een van de militieiders heeft een haventje bij de vroegere bar-dancing La Main Bleue waar handelaars tegen betaling naar Kinshasa vertrekken. Je zou verbaasd zijn hoe druk het er is. Hij kent er iemand, hij kan zijn chauffeur met me meesturen. We staan in de lobby van een hotel aan de haven. Een Nederlandse journalist knikt – hij gaat met me mee.

Vanaf dat moment gebeurt alles razendsnel. Nadat de chauffeur ons heeft overgedragen aan zijn contactpersoon, grissen jongetjes onze bagage uit onze handen en lopen ermee het smalle pad af, hetzelfde pad waarover mannen met zware lasten op het hoofd omhoogklauteren. Er is geen weg terug, soldaten drijven ons geroutineerd voort, naar beneden, waar vrouwen in felgekleurde panen erop toezien dat hun waren uit de prauwen worden geladen en door dragers naar boven gebracht. Ze lachen ongelovig wanneer ze ons het pad af zien glibberen. Blanken, steken die tegenwoordig ook op deze manier over?

Zodra ik in de prauw zit, valt de onzekerheid van me af. De gemoeidelijke drukte in het haventje, het roestbruine water van de Congostroom dat tegen het verweerde hout van ons bootje klotst, de oude man die routineus zijn peddels in het water boort, de echoënde stemmen: dit ken ik, dit is me vertrouwd. Ik ben tussen de tv-beelden doorgeglipt en in het gewone leven daarachter terechtgekomen.

Onze bestuurder heeft haast – over een halfuur is het donker, dan moet hij terug in Brazza zijn. ‘Hebben jullie contacten met de soldaten van de *Alliance*?’ vraagt hij bezorgd. ‘Contacten? Nee, nee.’ We speuren de oever af. ‘Zolang ze maar niet op ons schieten.’

Maar het strandje waar we aanmeren is verlaten. Pas als we omhoogklimmen, zien we discreet in de schaduw van een boom een auto staan. ‘Taxi?’ We gooien onze tassen in de kofferbak en rijden de stad in.

Mijn Belgische gastheer Guido komt me ophalen in Hotel Intercontinental. Lange, slanke gestalte, gemillimeterd haar, waakzame blik – in een ver verleden was hij militair. Hij pakt mijn koffer en loopt met soepele pas naar de uitgang. Als we buiten zijn, valt hij uit: in de lobby zag hij generaal Kikunda, een boef eerste klas, op zijn dooie gemak met een paar nieuwkomers praten!

Het is donker en ik begrijp waarom ik aan de telefoon een lichte aarzeling in Guido's stem hoorde: we zijn zowat de enige auto op de weg. 's Avonds blijven de Kinosis liever binnen want er wordt nog steeds geplunderd. Niet alle soldaten van Mobutu's gevreesde DSP – Division Spéciale Présidentielle – zijn gevlucht, er zijn er die zich hebben aangesloten bij de rebellen en hun de weg wijzen.

Over de verlaten boulevard Lumumba rijden we naar de residentiële wijk Limete. Een schriële bewaker opent de ijzeren poort van het ommuurde huis waar Guido met zijn Congolese vrouw Christine woont. *Papa* Jacques, hij slaapt in het houten huisje bij de ingang en lijkt me niet het juiste postuur te hebben om plundersers te lijf te gaan, maar volgens Guido hebben alle nachtwakers plastic fluitjes waarmee ze elkaar waarschuwen in geval van gevaar.

Christine zit op de bank voor de tv. Ze doet de laatste dagen niets anders, bekent ze: het is de enige manier om erachter te komen wat er aan de hand is. In de cité verzamelen juichende mensen zich rond de smeulende lijken van mobutisten die door een brandende autoband om de nek aan hun einde zijn gekomen – een gebruik dat uit Zuid-Afrika is overgewaaid en dat zich over heel Afrika verspreidt. Guido kijkt er verongelijkt naar: 'De kleintjes worden uit hun huizen gesleurd,' zegt hij, 'maar gladdelē alen als generaal Kikunda ontsnappen.'

Christine brengt me naar mijn kamer, aan het einde van een lange gang die de woonkamer van de slaapvertrekken scheidt. De deur van mijn kamer heeft een flinke knauw gehad: alsof iemand haar met een machete heeft opengekrikt. Voor ik het weet sta ik met een losse klink in mijn hand. 'Hebben ze hier ook geplunderd?'

'Nee, nee, dat is nog van de vorige keer,' zegt Christine, 'we hebben het maar zo gelaten, je weet nooit wanneer het weer gebeurt.'

Christine komt uit Katanga, net als Kabila, en heeft de opmars van haar 'broer' met spanning gevolgd. Ze is de straat opgelopen toen de *kadogōs* – kleintjes, zoals de kindsoldaatjes worden genoemd – de stad binnenmarcheerden. De mythische krachten die mensen hun toedichtten!

Kogels zouden hen niet kunnen raken, hun rubberlaarzen zouden bestand zijn tegen mijnen, ze zouden uitgerust zijn met apparaten waarmee ze wapens op een grote afstand konden traceren. Christine vond het maar een armzalig zootje. Matrasjes op het hoofd, hier en daar een koffertje; sommigen hadden één slipper aan, anderen alleen één sok. De Kinosis riepen, lachten, wilden met hen praten, maar ontdekten tot hun verbazing dat ze niet dezelfde taal spraken. ‘*Speak not, speak not,*’ zeiden de soldaten.

Zittend voor de tv drink ik mijn eerste Tembo-bier sinds elf jaar en een gevoel van triomf trekt door me heen als ik bedenken dat ik gisteren nog verweesd door Brazzaville liep en nu in een huiskamer in Kinshasa zit. Die nacht val ik in slaap bij de ratelende airconditioning, gelukkig als een kind dat thuis is gekomen en toch ook met de vage onrust die gepaard gaat met de aankomst in een nieuwe, vreemde stad.

’s Ochtends is de hemel bewolkt, de lucht lauw en drukkend – het droge seizoen is in aantocht. De boy is weer komen opdagen. Hij heeft de hele stad doorkruist en meldt dat iedereen opnieuw aan het werk is. In het blendende huis is het staatsbedrijf CMZ, Compagnie Maritime Zaïroise, gevestigd. Daar zit een vijftiental mannen te praten en te niksen; er klinkt gekraak en gepiep van walkietalkies en de fonie – de radioverbinding met het binnenland. De parkeerplaats staat vol verroeste autowrakken, achter de beduimelde ramen liggen stapels dossiers die nooit lijken te worden geraadpleegd.

Volgens Guido heeft de directeur de laatste vrachtboot van het bedrijf verkocht en het geld in zijn eigen zak gestopt. Ooit dreigde het gebouw ontruimd te worden omdat hij ook dat van de hand had gedaan. Guido vertelt het op vlakke toon – iedereen is dit soort zaken normaal gaan vinden, alle staatsbedrijven zijn de afgelopen jaren systematisch uitgekleeft. Zelfs de oorlogsbelasting die geheven werd om de strijd tegen de rebellen te bekostigen, bleef onderweg hangen. Ooit heette deze buurt *quartier industriel*, omdat er veel bedrijfjes waren, maar die werden een voor een gesloten. Religieuze congregaties en sektes trokken in de lege pakhuizen, zodat het tegenwoordig *quartier spirituel* heet.

Na enige aarzeling besluit Christine naar haar stoffenwinkel in het centrum van de stad te gaan. Ezels, *pousse-pousseurs* die handkarren voor zich uit duwen, toeterende busjes en auto’s – ze laveert er met haar kaduکه autootje behendig doorheen. ‘*Yo! Jij! Uit de weg!*’ Ze gebaart naar een buschauffeur dat ze hem de oren gaat afsnijden, zoals de rebellen tijdens

hun opmars hebben gedaan met dieven en ongedisciplineerden, en stuurt er een waterval van verwijten achteraan. Als ze mijn geschrokken gezicht ziet, schiet ze in de lach. ‘Ja, ja, Kabila moet hier nog een hoop oren afsnijden!’

Twee militairen staan langs de kant van de weg te liften. ‘Kijk, daar heb je ze, de speak not.’ Ze komen uit het oosten, de meesten spreken Swahili, net als Christine. ‘Ik heb ook Lingala moeten leren, nu is het de beurt aan de Kinosis om ónze taal te leren,’ zegt ze kordaat. Het enige dat haar verontrust is dat er zoveel Tutsi-soldaten tussen zitten. ‘Die moet Kabila zo vlug mogelijk terugsturen naar Rwanda, want Tutsi zijn niet te vertrouwen, die willen altijd de baas zijn.’

Ze zegt het terloops, alsof ze niet gewend is op dit gebied tegengesproken te worden, en ik slik mijn commentaar in. Ik denk aan een tv-interview met minister van Ontwikkelingssamenwerking Pronk dat ik net voor mijn vertrek uit Nederland zag. Geestdriftig sprak hij over de nieuwe wind die door het gebied van de Grote Meren woei: over de koloniale grenzen heen reikten de Oegandese president Museveni, de Rwandese vice-president Kagame en de Congolese president-in-spe Kabila elkaar de hand. Ze zouden hun problemen samen aanpakken, één front vormen, ook economisch, waardoor ze hun onderhandelingspositie tegenover het Westen aanmerkelijk zouden versterken. Ik had hem graag willen geloven, maar het wantrouwen over de rol van Rwanda en Oeganda dat ik de maanden daarvoor onder Zaïrezen in België en Frankrijk had bespeurd, belette me zo optimistisch te zijn.

Christine is een straat ingedraaid die door de laatste regens van het seizoen is veranderd in een modderpoel met spiegelende plassen. Ik huiver. ‘Kom je daar doorheen?’

‘Welja!’ Ze geeft gas en duikt in volle vaart op een plas af. Het water golft tegen de ramen op, een fractie van een seconde is het of we kopje-onder gaan, maar Christine duikt alweer in een volgende plas.

In haar winkel aan de avenue du Commerce zitten twee bediendes op hoge krukken te midden van rollen stof die aangetast zijn door de tijd; in de etalage staan schoenen en damestasjes die Christine voor iemand probeert te verkopen. De zaken gaan slecht, niemand heeft geld, klanten komen gewoontegetrouw binnen, bekijken de stoffen, informeren naar de prijs en gaan weer naar buiten – soms verkoopt ze een hele dag niets. *Mbongo ezali te*, er is geen geld, na een paar dagen al zoemt die zin, die ik overal hoor, als een vervelende vlieg om mijn hoofd.

Maar haar winkel is ook een uitkijkpost, een plek van waaruit ze de markt in de gaten houdt. De Libanese handelaars zijn aardiger geworden, zal ze merken. Ze werden beschermd door de mobutisten en gedroegen zich op den duur even gemeen. Sinds de rebellen zijn gekomen, houden ze zich gedeisd. Ze proberen te achterhalen of er met de nieuwe meesters te coöpereren valt.

En dan zijn er de verhalen die hier uit alle delen van de stad samenvloeiën, een kapitaal aan nieuwtjes en geruchten dat Christine met klasse beheert. Ik zal regelmatig bij haar binnenwippen, blij een anker te hebben in deze stad. Wanneer ik door de galerij aan kom lopen, roept Christine me al toe: ‘*Quoi de neuf?*’ Ze zetelt hoog achter haar toonbank, telecel bij de hand, in de hoek een spiegeltje waarin ze discreet haar mooie, volle gezicht, haar lichtjes uitgesneden paan, haar gouden oorbellen kan bekijken. Ze is tien jaar jonger dan ik en is me al gauw vertrouwd als een zusje.

’s Avonds vertelt Christine wat ze die dag allemaal heeft gehoord. De Rwandezers halen de huizen van mobutisten leeg en zetten auto’s en bankstellen als oorlogsbuit op het vliegtuig naar de Rwandese hoofdstad Kigali. Mobutu’s zoon Nzanga heeft zijn secretaresse een fax gestuurd met de boodschap dat ze zijn inboedel onder het personeel mag verdelen. In het Tshatshi-kamp zijn ze op een ondergrondse gevangenis gestuit. Driehonderd mensen zouden er opgesloten zitten. Niemand kan erbij, want er liggen mijnen omheen. ‘Daar zal een westerse mijnopruimingsdienst aan te pas moeten komen,’ zegt Christine. Enkele dagen later is de gevangenis op wonderbaarlijke wijze geopend en zitten er niet driehonderd, maar zeven gevangenen in. Ze hebben lange baarden, sommigen zijn blind en behaard als apen, en een van hen is een generaal van wie iedereen dacht dat hij was omgekomen bij een vliegtuigongeluk.

Ik weet aanvankelijk niet goed wat ik aan moet met die verhalen, maar het adagium in Kinshasa is: wat gisteren een gerucht was, kan morgen nieuws zijn. Zoals het bericht dat in het huis van de gevluchte generaal Baramoto fetisjen zijn gevonden. We zien zijn villa met zwembad uitvoerig op tv. ‘Terwijl zijn volk honger leed,’ meldt de commentator met een grafstem. Soldaten van Kabila’s AFDL – Alliance des Forces Démocratiques pour la Libération du Congo – tonen de *gris-gris* die hem hielpen zijn macht te bestendigen en zijn vijanden op een afstand te houden: akelige slangen en padden op sterk water, een heel rek vol. Later horen we dat soldaten met een van zijn auto’s die ze bij die gelegenheid hadden

gestolen, een dodelijk ongeluk hebben gehad. Want die gris-gris zijn natuurlijk niet in één klap uitgewerkt.

In de lobby van Hotel Intercontinental – *l'Inter* zoals de Kinosis zeggen – groeten twee mannen in onberispelijke pakken elkaar door hun slapen tegen elkaar te drukken, eerst links, dan rechts, dan nog een keer, alsof ze elkaar zijdelingse kopstootjes geven. Algauw zie ik dat iedereen het hier doet en zal ik de begroeting ook elders in de stad opmerken. Het is een gebruik dat uit het oosten is overgewaaid, net als de Swahili aanspreektitel *mzee*, die aanvankelijk gereserveerd lijkt voor Kabila, maar al vlug wordt iedere respectabele papa zo genoemd.

De wind komt uit het oosten en wie hem op wil snuiven moet in Hotel Inter zijn, want daar zijn de nieuwkomers neergestreken. Het is een van die schokvrije vestingen die landen in oorlog altijd weer produceren, een omgeving waar de illusie van harmonie behouden blijft. Tot vorige week was het de vrijplaats van mobutisten, die nog dansten onder de zilveren bollen van discotheek l'Atmosphère toen de rebellen al bij het vliegveld waren. Vanwege de dreigende onveiligheid in de stad hadden hele gezinnen hun intrek in het hotel genomen. Er waren er die 's middags incheckten en 's avonds halsoverkop naar Brazzaville vertrokken. Ze tuimelden de lift uit met halfopen koffers waar de pluchen beertjes uitstaken.

Sommigen vonden dat ze zichzelf niets te verwijten hadden en bleven. Nu hun huizen worden geplunderd en zelfs ingenomen door AFDL-dignitarissen, zijn ze bang geworden. Ze houden zich schuil in hun suites en sturen hun kinderen op verkenning uit.

Op een dag zie ik Bondo, een *baron* van het Mobutu-regime met wie ik in 1985 naar de Evenaarsprovincie reisde, door de gang lopen. Hij is verouderd, maar vooral vermagerd, en haast zich van de ene ingang van het hotel naar de andere, op de voet gevolgd door een medewerker met een telecel aan zijn oor. Hij is blijkbaar op zoek naar zijn chauffeur en is zo uit zijn doen dat het niet in me opkomt naar hem toe te gaan. Mensen die hem herkennen, kijken hem na, verbaasd. De beste manier om een mobutist dezer dagen aan het schrikken te maken, is hem de vraag te stellen: 'Wat, jij nog steeds hier?'

Op de straat voor het hotel staan drommen mensen die de nieuwkomers willen ontmoeten. Sommigen hebben een telecel en smeken een bekende die binnen is de strenge portiers bij de ingang om te praten, anderen hopen iemand tegen het lijf te lopen die hen meetroont. Onder-

tussen vergapen ze zich aan de auto's die af en aan rijden en proberen een glimp op te vangen van de inzittenden. Want al zijn het geen kadogo's met rubberlaarzen die bestand zijn tegen mijnen, ze zijn omgeven door dezelfde magische aureool.

Bewust van hun imago lopen de nieuwkomers door de koele gangen van het hotel, langs de boetieks met dure merkkleding: Juliana Lumumba, dochter van de premier die in 1961, zes maanden na de onafhankelijkheid, werd vermoord; Justine Kasavubu, wier vader door Mobutu aan de kant werd gezet; Bizima Karaha, de veelbesproken en weinig geliefde interim-minister van Buitenlandse Zaken, een Tutsi uit het oosten over wie iedereen fluistert dat hij Rwandees is; de kleine, immer opgewonden Kakudji, een neef van Kabila die tot voor kort in Luik woonde, gouverneur van Katanga is, maar liever in de buurt van de machthebbers in de hoofdstad vertoeft; Mawampanga, Lukusa's kennis met de website, immer ongekamd en gekleed in een batikhemd. Het is moeilijk te achterhalen wat deze mensen gemeen hebben, behalve dat ze een appeltje te schillen hadden met Mobutu. Nu deze via Togo naar Marokko is uitgeweken, is dat een wel erg iele band geworden.

Op een avond wandelt Aubert Mukendi het hotel binnen. Hij is net met het vliegtuig uit Lubumbashi gekomen en draagt een hoed, ook zo'n mode die uit het oosten is overgewaaid. We kennen elkaar uit Parijs, waar hij zich terugtrok nadat hij in 1992 voor de tweede keer het Mobutu-regime ontvlucht was. Hij is een oude strijdmakker van Kabila, maar ook medeoprichter van de UDPS, de oppositiepartij van zijn stamgenoot Etienne Tshisekedi, die in de kranten figureert als Kinshasa's favoriete premier, maar door de nieuwkomers vooralsnog genegeerd wordt. Ik heb Mukendi de afgelopen maanden vanuit de verte gevolgd. Zijn aankomst in het rebellenhoofdkwartier Goma, zijn benoeming tot interim-minister van Transport. Hij is niet veranderd, merk ik, hij praat nog steeds even bedachtzaam, hij kijkt nog steeds op dezelfde ietwat verstrooide manier om zich heen.

Tijdens onze ontbijtafspraak de volgende ochtend verdringen hongerige kadogo's elkaar bij de lange tafels van het selfservice-buffet. Cornflakes, omelet, kip, kersenjam, croissants – ze stapelen het allemaal op elkaar, waarna ze zich naar hun tafeltjes spoeden en zich, onhandig manoeuvrerend met mes en vork, een weg door hun overvolle bord beginnen te snijden. In een mum van tijd zien de lange tafels eruit als een slagveld. Mukendi zit er met een afwezige glimlach naar te kijken. 'Wat wil

je, niemand heeft hun de filosofie van het buffet bijgebracht.’ Later zal de AFDL een speciale zaal toegewezen krijgen, waar een aanmerkelijk kariger ontbijt wordt geserveerd.

Mensen komen Mukendi begroeten, willen met hem praten, maar hij kijkt bezorgd op zijn horloge: hij zou liever in zijn hotelkamer zijn, want Kabila heeft hem gevraagd naar Kinshasa te komen en zou hem kunnen bellen. Ik loop met hem mee. Uren zitten we te wachten; wat hij ook probeert, hij krijgt Kabila niet te pakken. ‘Enfin, ze weten me tenminste te vinden,’ zegt hij uiteindelijk. Ik blijf de hele dag bij hem en warm me aan zijn verhalen. Gezien zijn leeftijd zou hij mijn vader kunnen zijn, maar hij praat als een grootvader, in de beeldende taal die oudere Luba uit de Kasai eigen is.

Enkele maanden geleden was hij in een interview nog vol begrip voor het kleine, overbevolkte Rwanda en pleitte hij voor poreuze grenzen tussen het immense Congo en zijn oosterbuur, maar als de dag vordert en zijn pogingen Kabila aan de lijn te krijgen op niets uitlopen, bekent hij dat hij zich zorgen maakt. De Tutsi willen te veel macht, hij heeft er al vaak tegen geprotesteerd. Telkens als hij met Kabila wilde praten, moest hij zich tot hen richten, waarna ze in het Kinyarwanda overlegden voor hij antwoord kreeg. En nu Kabila in de hoofdstad is aangekomen, is hij helemaal niet meer bereikbaar. ‘Kabila is een gevangene,’ zegt hij, ‘en gevangenen zie je gewoonlijk niet.’

Vanwege zijn verleden zou hij kunnen bemiddelen tussen Kabila en Tshisekedi, tussen het oosten en het westen, maar hij weet niet of hij daarin zal slagen. Hij bevindt zich tussen twee prauwen, met het ene been in de ene, met het andere in de andere. Als de prauwen uit elkaar gaan, zou hij wel eens in het water kunnen vallen. Het verhaal van mijn overtocht uit Brazzaville interesseert hem. ‘Waar kwam je precies aan? Het kan geen kwaad in tijden van nood een vluchtroute te hebben.’

Tegen de avond zit zijn kamer vol familieleden. Ze komen Mukendi verwelkomen, maar ook inlichten over wat er in de stad aan de hand is, hoe er in de cité over de nieuwkomers wordt gedacht. Het regent klachten en dat zal de daaropvolgende weken alleen maar erger worden, want de soldaten uit het oosten schieten bij het minste of geringste en slaan erop met de stok – praktijken die een golf van paniek door Kinshasa doen gaan. De soldaten van Mobutu plunderden en stalen, maar schieten... nee. Ook stokslagen zijn sinds het vertrek van de Belgen afgeschaft en roepen bittere herinneringen op.

‘Een oude papa,’ zegt Mukendi’s broer, ‘ik zag het met mijn eigen ogen. Ze dwongen hem op zijn knieën en vroegen hem hoe oud hij was. Waarop hij zesenvijftig stokslagen kreeg, op zijn buik!’

‘Als je in een dorp arriveert waar iedereen op één been danst, moet je ook op één been dansen,’ zegt zijn zuster. ‘Pas later leer je mensen op twee benen te dansen.’

Een nichtje vertelt dat een AFDL-functionaris op tv heeft verkondigd dat vrouwen zich zedig moeten kleden om de soldaten niet in verleiding te brengen. Sindsdien houden kadogo’s overal in de stad meisjes aan en scheuren leggings en strakke jurken met bajonetten aan flarden. ‘*Weye pale, kaa chini!*’ Jij daar, op de grond! Als je hen niet begrijpt, schreeuwen ze eens zo hard. Ze gaan ervan uit dat iedereen Swahili spreekt. Lingala – dat is de taal van Mobutu, de taal van de plundersers.

Mukendi luistert, vergoelijkt, legt uit. ‘Het is de wet van de traagheid,’ zegt hij, ‘maandenlang hebben de kadogo’s moeten schieten op alles wat bewoog, ze hebben niet geleerd zich te gedragen in tijden van vrede.’

‘We zijn geen apen,’ zegt zijn zuster bitter, ‘en zelfs als we dat waren – ook apen hebben hun gewoontes.’

De eerste weken in Kinshasa leef ik van uur tot uur. Al mijn angsten over deze reis worden bewaarheid: ik ben te traag, ik heb het juiste ritme niet voor deze stad waar alles tegelijk gebeurt. Soms heb ik even het gevoel dat het goed gaat, maar dan sta ik weer op de boulevard van de Dertigste Juni in de brandende zon te wachten op een collectieve taxi – een vogel die uit het nest is gevallen. Ik word bekeken: blanken hebben hier auto’s. Ook naar mijn jeans kijken mensen, of verbeeld ik me dat maar? ’s Nachts droom ik in eindeloze variaties steeds weer hetzelfde: ik ben in Amsterdam, op weg naar vrienden, maar ik weet niet meer waar ze wonen, ik raak telkens de weg kwijt.

Christine staat elke ochtend voor haar klerkast te piekeren wat ze aan moet. Een losse jurk, een paan – broeken zijn uit den boze. Ik heb weinig keuze, want mijn bagage is nog steeds in Brazzaville en de haven wil maar niet opengaan; er zijn te veel DSP-soldaten naar de overkant gevluht, die van de gelegenheid gebruik zouden kunnen maken om terug te komen. Soms denk ik: ik ga mijn spullen halen, met een prauw, via de bekende route. Maar mensen waarschuwen me dat ik de goden niet moet verzoeken.

Elke avond tegen zessen slaat mijn hart over: hoe kom ik thuis? Op de

kop van de boulevard vertrekken de taxi's naar de buitenwijken van de stad. 'Kingasani! Matete!' Iedereen is gehaast, niemand houdt van het donker dezer dagen, ook de taxichauffeurs niet. 'Limete?' Een jongen rent voor me uit en wijst me de weg, roept iets naar een aankomende taxi, loopt terug. Ik schuif naast twee dikke *mamans* met een onoverzichtelijke hoeveelheid tassen op schoot naar binnen. Net als de chauffeur de motor start, verschijnt het verhitte gezicht van de jongen in het open raam. Hij schreeuwt tegen me, opgewonden, agressief. Zijn ogen zijn bloeddoorlopen. Drugs, schiet het door me heen – instinctief grijp ik naar de knop om het raam te sluiten. Waarop hij de deur opentrekt en me bijna uit de rijdende auto sleurt!

De chauffeur is gestopt. 'Je moet hem iets geven,' sust de maman naast me.

Trillend haal ik een biljet uit mijn tas. De mensen zijn hier hard geworden. Zo'n spektakel maken, voor tienduizend zaïres – acht dollarcent! Maar als we weggrijden en ik een luide 'Oef!' slaak, schieten mijn medepassagiers in de lach en ontspint zich een geanimeerd gesprek. Iedereen blaast stoom af, vertelt zijn belevenissen van die dag. De man voorin werkt in de haven waar het luxejacht Kamaniola ligt aangemeerd waarmee Mobutu over de Congostroom voer toen de Kinosis hem het leven steeds zuurder maakten. Hij is vandaag aan boord geweest. In het ruim staan wel vijftien kisten vol kleren en schoenen van Mobutu en zijn vrouw Bobi.

'Zijn die nog niet gestolen?'

'Nee, nee, niemand durft eraan te komen!'

'Wat, wordt de boot bewaakt door de AFDL? Hoe kunnen mensen er dan op?'

De man draait zich om. 'Niemand raakt die spullen aan omdat ze behekst zijn. Wist je niet dat Mobutu een duivel is die eigenlijk allang dood is?' De anderen knikken instemmend – dat hebben ze wel eens eerder gehoord.

Op een avond mis ik de laatste taxi op de kop van de boulevard. Nu moet ik een omweg maken via Victoire, het verkeersknooppunt in de cité Matonge. Het centrum van de stad is al in diepe rust gedompeld, maar bij de rotonde Victoire is het even druk als overdag. Terwijl ik me tegen de mensenstroom in voortspoed naar de taxistandplaats, vecht ik tegen de opkomende nostalgie. Hier reed ik vroeger rond achter op de motor van

François. Ergens in het labyrint van straatjes verderop aten we gegrilde kip, verpakt in bruin papier, waarna we naar een concert van Victoria Eleison gingen, of dansten onder de bungelende lampjes in een openluchtcafé. Hoe vertrouwd was deze stad me destijds, vol plaatsen en mensen die me dierbaar waren. De jongen die zijn kop door het open raam van François' auto stak, de wind door zijn haren liet strijken en verzuchtte: 'Oh, nu weet ik hoe het voelt de hond van een blanke te zijn!' – ik zal hem nooit vergeten. We dachten toen nog dat Mobutu het niet lang meer zou maken, dat het land niet dieper kon zinken, dat de Zaïrezen genoeg hadden geleden.

Op de rotonde blokkeert een gehavende jeep het verkeer. Achterop zit een achttal kindsoldaatjes. Mensen blijven staan langs de kant van de weg en kijken toe, alert. Het is niet de eerste keer dat ik dit zie: de Kinois observeren de nieuwkomers; elk incident heeft talloze getuigen. Pas als de jeep verder rijdt, lopen ze door.

Nauwelijks heb ik me in een rammelende taxi gewurmd, of de chauffeur stopt bij een benzinestation. Had hij niet eerder kunnen tanken? Hij vraagt ons vooruit te betalen – met dat geld rekt hij af. Uit het niets is een man opgedoken die drie houten doosjes door het open raam voor me houdt. Souvenirs, welja, ook dat nog. Zeshonderdduizend zaïres vraagt hij. Ik maak een afwerend gebaar. Zijn prijs suist omlaag. Dan buigt hij zich voorover en zegt: '*Madame*, ik heb geen geld om mijn vervoer naar huis te betalen.' Nu pas kijk ik naar hem en mijn hart breekt. De koortsige blik van een man die de hele dag niet heeft gegeten. Een broodmager papa, vader van wie weet hoeveel kinderen. Hoe lang zou hij al met die doosjes aan het leuren zijn? Een enorme troosteloosheid overvalt me. Wat is hier in mijn afwezigheid gebeurd, wat heeft Mobutu van deze mensen gemaakt?

Thuis tref ik Christine in een al even sombere stemming. De nieuwe regering is bekendgemaakt; Bizima Karaha is tot minister van Buitenlandse Zaken benoemd. Een vroegere minister van Buitenlandse Zaken zou hem hebben verweten een Rwandees te zijn, waarop Karaha zou hebben gezegd: 'En jij dan, die beweert een Congolees te zijn, wat heb jij voor je land gedaan?' De hele dag heeft die zin door haar hoofd gespeeld. 'Misschien moeten we de Rwandezen maar een tijdje laten regeren,' zegt ze weifelend, 'laat hen maar orde scheppen, het is inderdaad helemaal uit de hand gelopen.'

De telecel gaat en ik hoor haar allengs paniekeriger praten terwijl ze

door de kamer ijsbeert. Als het gesprek is afgelopen, heeft ze tranen in de ogen. Dat was het broertje van een vriendin die naar Londen is gevlucht, zegt ze. Hij past op haar huis, dat vorige week werd geplunderd door een soldaat van Mobutu. De jongen kende de dader en verwittigde de AFDL, die enkele kadogo's stuurde met wie hij naar het huis van de dief toog. De vrouw van de soldaat huilde, zei dat ze niet wist waar haar man was, probeerde hen om de tuin te leiden. De kadogo's werden boos en riepen dat ze niet tweeduizend kilometer hadden gelopen om zich bij aankomst voor de gek te laten houden. De vrouw sloeg in paniek op de vlucht. Een van de kadogo's die de achtervolging inzette, struikelde, viel, krabbelde over-eind en schoot haar dood!

'Het broertje van mijn vriendin is nog geen twintig, hij is totaal overstuur. Hij voelt zich schuldig; hij wilde alleen de spullen van zijn zuster terugkrijgen en nu is er door zijn toedoen een vrouw gedood!' Verslagen ploft Christine neer op de bank. 'Wij kennen dit niet, wij hebben respect voor het leven, de soldaten van Mobutu hebben nooit zoiets gedaan!' Van de weeromstuit is ze boos op Mobutu, wiens leger zo verzwakt was dat een vreemde mogendheid met gewelddadige gewoontes dit land moeiteloos kon innemen.

Bij de ingang van het omroepgebouw *La voix du peuple*, achter de grote ijzeren poort die bewaakt wordt door soldaten, ligt een stapel verregende uniformen. De soldaatjes draaien mijn paspoort om en om. Frans begrijpen ze niet en ook met Engels kom ik niet verder, maar als ik Zizi's naam en het woord 'rendez-vous' blijf herhalen, laten ze me uiteindelijk passeren. Uit mijn ooghoeken zie ik op de parkeerplaats een Cadillac staan met stukgeschoten wielen. En is de dikke man die achter het hek loopt te ijsberen niet generaal Kikunda? Dus het gerucht klopt – Guido zal tevreden zijn. Toen hij hem op de avond van mijn aankomst in Hotel Inter zag praten met een paar nieuwkomers, dacht hij dat Kikunda zijn zaakjes weer mooi voor elkaar had; diezelfde nieuwkomers hebben hem bij de kraag gevat en overgebracht naar het hotel op het omroepsterrein, waar baronnen van het Mobutu-regime gevangen worden gehouden.

Ik loop verder in de richting van de omroeptoren, mijn toegangspasje in de hand geklemd. Twee kadogo's liggen op hun rug in het gras te roken naast een halfopen koffer met vrouwenkleren waar een kapotte spiegel uitsteekt. Doorlopen, je ziet hier wel meer rare dingen. Op de avenue des Trois z, in de chique residentiële wijk aan de Congostroom, ligt een

uniform in het gras. Niemand die eraan denkt het weg te halen, zelfs de bewoners niet, die er toch elke dag langsrijden met hun mooie auto's. Zou een vluchtende soldaat daaruit zijn gestapt? En in zijn ondergoed verder zijn gelopen? Die vraag hield me een hele tijd bezig. Tot iemand me vertelde dat de soldaten van Mobutu onder hun tenue altijd burgerkleren droegen.

De trappen op, door de glazen deuren naar binnen, de marmeren hal in. 'Le grand tam-tam d'Afrique' doopte Mobutu deze toren van negentien etages. Bij de enige lift die het nog doet, wachten mensen. Een slanke man met grijzend haar, een keurig gestreken hemd, een bruine envelop onder de arm. 'Zizi?' We vallen elkaar in de armen. 'Je bent grijs geworden.' 'Ja, wat dacht je!' Maar zijn gezicht met de brede jukbeenderen en de zachte, lichtbruine ogen is niet veranderd.

'Je hebt geluk me te treffen, want ik ben hier nauwelijks de laatste tijd.' Hij trekt me mee. 'Kom, we gaan lopen, dit wordt niks.'

Het trappenhuis is pikdonker. Zizi pakt me bij de hand, houdt met de andere de leuning vast en blijft praten, zodat we in de duisternis niet tegen iemand op lopen. 'Waar hadden we zo'n hoog gebouw voor nodig, we hebben er alleen maar last van.' Het was een eenmalig cadeau van Mobutu, zonder reserveonderdelen. Een van de vier liften werd vanaf het begin gekannibaliseerd: daar haalden ze onderdelen uit als een andere stuk was. Door de jaren heen hebben ze zich naar de grillen van het gebouw geschikt – dit dwalen door het duistere trappenhuis is een bekend ritueel. Ook onze tegenliggers praten, de lucht is gevuld met waarschuwingen en begroetingen. Soms zwaait op een van de etages de klapdeur naar het trappotaal open en valt een flauwe lichtstraal op een gestalte, een gezicht.

Zizi's hand is koel en vertrouwd in de mijne. 'Was het niet moeilijk om binnen te komen?'

'Nee, nee... Wat spreek jij eigenlijk met de soldaatjes bij de ingang?' 'Swahili, maar er zijn er ook die alleen Kinyarwanda spreken.'

Zizi duwt de klapdeur naar de vijfde etage open, haalt de sleutel van zijn kamer tevoorschijn. 'Alle directeurs zijn geschorst, maar mijn sleutel heb ik nog.' Aan het einde van de gang staat een groepje collega's bij elkaar. Ze kijken op als ze ons horen naderen, praten dan gerustgesteld weer verder. 'De AFDL heeft een lijst gevonden van journalisten die werden betaald door de inlichtingendienst,' zegt Zizi. 'Je begrijpt, iedereen maakt zich zorgen.'

De ramen van zijn kamer zijn dof, de plafondpanelen komen naar beneden, maar verder heerst er de sobere orde die ik van Zizi ken. Een bureau met stapeltjes documenten, een lage kast met schuifdeuren, een zithoek met groene banken. Hij weet welke fauteuil het minst doorgezeten is, die is voor zijn gasten.

Elf jaar hebben we elkaar niet gezien, maar ik heb hem nooit uit het oog verloren. In het begin schreef hij me soms – dichtbeschreven vellen in een klein, regelmatig handschrift, altijd ernstig en filosofisch, zoals hij praatte. Eén keer hadden François en ik hem ertoe weten te bewegen met ons uit te gaan. Discotheek Mayaza – het snapshot dat een fotograaf van ons maakte, legde op schrijnende wijze Zizi's onwennigheid bloot. Ik had nooit eerder een Zaïrees ontmoet die niet kon dansen.

Hij was opgeleid om priester te worden, in internaten ver weg van de bewoonde wereld. Net voor zijn intrede had hij zich bedacht. Jarenlang leefde hij als een asceet, vrouwen vonden hem een gemankeerde priester. Op zijn negenentwintigste ging hij voor het eerst met een meisje naar bed; hij had haar aangesproken bij de kassa van de Bon Marché. Uiteindelijk zou hij trouwen en vader worden, maar zijn contemplatieve geest zou hij behouden. De manier waarop hij over zijn vrouw en kinderen praatte – het was alsof hij nauwelijks deel had aan hun leven, alsof hij hen observeerde. Ik zag hem als een man die alleen was, in een omgeving waar individualisme taboe is. Hij had een schrijver kunnen zijn, maar in een land als Zaïre koos je je bestemming niet, die werd voor je gekozen.

Later hoorde ik over hem via vrienden. In 1991 begeleidde hij de pers tijdens de turbulente Nationale Conferentie die Mobutu's einde leek in te luiden, maar die gevolgd werd door jarenlang onderhandelen. Hij werd adviseur van de minister van Informatie. Nee, nee, hij was niet veranderd, verzekerden onze vrienden me, hij was nog steeds dezelfde, en toen zijn minister ambassadeur werd in Frankrijk, werd Zizi weer gewoon directeur van de audiovisuele afdeling van de omroep.

Zizi is even de gang opgelopen en komt terug, handenwrijvend, druk, duidelijk blij met dit onverwachte bezoek. 'Wat hier de afgelopen weken is gebeurd, het is zo snel gegaan, we hadden geen idee! Ik die net verhuisd was naar een buurt vlak bij het Tshatshi-kamp – we dachten dat ons laatste uur geslagen had!' Hij struikelt bijna over zijn woorden. De dagen na de bevrijding trokken zijn burens de rijke wijken in en kwamen verbijsterd terug. Ze waren in het huis van een adviseur van Mobutu geweest. De weelde waarin die had geleefd – het leek wel een Amerikaanse film! Een

koelkamer vol ingevroren eten, een kamer vol flessen Evian. Bij Mobutu's zoon Kongolo – beter bekend als Saddam Hussein – werden stapels voetbaltickets gevonden, die hij vóór elke wedstrijd confisqueerde en doorverkocht. 'Die kleine Saddam oefende hier een ware terreur uit, het was een echte maffioso. Hij stal een hele rits Mercedesen van het laatste model bij een dealer en reed er met zijn gevolg mee over de boulevard, op klaarlichte dag, met alle lichten aan. Wanneer hij een meisje zag dat hem beviel, liet hij haar oppikken door zijn bodyguards. Mobutu wist dat zijn zoon zo was, het kwam hem goed uit, op die manier kon hij zijn volk terroriseren.'

Het gutst eruit, alsof hij zelf nog nauwelijks bekomen is van de schok dat het allemaal over is. Hij zit tegenover me, ellebogen op tafel, zijn kin steunend op zijn verstrengelde handen. 'Het systeem was totaal verrot, de rebellen zijn binnengegleden als een mes door de boter. Niemand heeft weerstand geboden, integendeel, de generaals van Mobutu die naar het oosten werden gestuurd om oorlog te voeren, verkochten hun wapens aan de rebellen omdat ze er zelf niet meer in geloofden. In plaats van het leger aan te voeren, kochten ze plantages, fokten ze koeien! Maar de rebellen gedragen zich alsof...'

Hij kijkt me onderzoekend aan. 'Ben je in het Inter geweest, heb je ze gezien, de mannen van de AFDL?' Ik knik. 'Ik weigerde eerst te gaan, maar een vriend nam me mee. Tot mijn verbazing kwam ik er verschillende mensen tegen die ik kende. Een van hen was sinds enige tijd verdwenen – iedereen dacht dat hij op reis was. Bleek hij in Lubumbashi bij de rebellen te hebben gezeten!' Met een ander had Zizi in Parijs gestudeerd. Het type eeuwige student – hij verloor zijn studiebeurs omdat hij niet slaagde en werd toen maar opposant om in Frankrijk te kunnen blijven. 'Er liep ook een van mijn vroegere studenten uit Lubumbashi rond. Hij klopte me op de schouder en zei dat hij binnenkort in zijn nieuwe functie bij het ministerie van Informatie mijn advies nodig zou hebben. Wat denkt hij, dat ik hem advies zal geven terwijl ikzelf geschorst ben?'

De nieuwkomers beschouwen hem als een van hen, omdat hij geboren is in Lubumbashi en daar jarenlang heeft gewerkt, maar hij voelt zich niet op zijn gemak in hun midden. Hij begrijpt hen wel, het oosten is door Mobutu altijd uitgebuit, Kinshasa is voor hen de hoofdstad van de corruptie. Maar ze zijn allerm minst bescheiden in hun triomf, terwijl hun reputatie op niets is gebaseerd want Kabila's leger heeft nauwelijks gevochten. 'En toch spreekt iedereen elkaar aan met *directeur* en *président*,

alsof ze het al helemaal voor elkaar hebben!’ En dan de mensen die om hen heen draaien, die gekomen zijn om hen te vleien – hij betrapte zichzelf op de vervelende neiging hen te bestuderen als insecten.

‘Er is nog iets...’ hij aarzelt, tekent verstrooid met zijn wijsvinger de randen van de bruine envelop na die hij op tafel heeft gelegd, ‘ik haat het om dit te zeggen, je weet dat ik geen *tribalist* ben, maar in de korte tijd dat ik er was, zag ik minstens vijf Tutsi...’

‘Jij ook al! Wat heb je tegen hen, wat hebben ze je misdaan?’

‘Niets, absoluut niets, wij hebben samen gestudeerd, wij hebben hen altijd als Zaïrezen gezien. Ze hebben zelf voor verwarring gezorgd door na de genocide in 1994 naar Rwanda te gaan. Zijzelf bleken zich al die tijd Rwandees te hebben gevoeld. Die gezichten van vroeger terug te zien... Anderen hebben hier gestudeerd als Rwandees en beweren nu met een stalen gezicht Congolees te zijn!’

‘Wat als ze iets goeds brengen, ben je dan ook tegen hen?’

Een droevige glimlach glijdt over zijn gezicht. ‘Niemand kan mij tegen mijn wil gelukkig maken.’

Hij is bang, bekent hij, dat de rebellen alle posten onder elkaar zullen verdelen, dat ze alleen technocraten uit de diaspora willen rekruteren.

‘Zij hebben misschien enig recht van spreken,’ zeg ik voorzichtig, ‘zij hebben Mobutu verdreven. Wat jullie in zeven jaar vreedzaam onderhandelen niet klaarspeelden, hebben zij in zeven maanden opgelost.’

‘Dat zeggen ze, ja. Maar het regime van Mobutu was corrupt, zo corrupt dat het zichzelf kapot heeft gemaakt. En hoe kunnen ze zeggen dat wij niets hebben gedaan! Mobutu durfde zich op den duur nauwelijks meer in Kinshasa te vertonen, wij dwongen hem in een boot over de Congostroom te varen, wij hebben hem naar zijn evenaarsdorp Gbadolite verbannen!’

Hij heeft de deur opengelaten, nu en dan steekt iemand vragend zijn hoofd naar binnen. Zizi wuift hen met een handgebaar weg. ‘Kom,’ zegt hij, ‘we gaan in de fauteuils zitten, dat praat makkelijker. Ik doe mijn deur dicht, ik doe net of ik er niet ben.’

Ik loop naar het raam, kijk uit over de stad die onder de melkwitte, zware hemel van het droge seizoen ligt te puffen. De ramen zijn vermoedelijk ooit getint geweest; de tijd heeft ze wazig gemaakt, waardoor alles daar beneden erbij ligt als een verbleekte foto. In de verte het militaire kamp Kokolo: kleine huisjes met nog kleinere bewoners die dezer dagen hun adem inhouden want de soldaten van Mobutu die hun uniform niet

hebben ingeleverd, zijn naar een heropvoedingskamp in Kitona gestuurd, wat een stroom van alarmerende berichten door de stad doet gaan. Ze zouden toegebluft worden in het Swahili, een taal die ze niet verstaan. Ze worden vernederd, op hun buik geslagen en een epidemie van bloeddiarree zou talloze slachtoffers hebben geëist. De kranten noemen het een vernietigingskamp. De wet van de traagheid, waar Mukendi het over had, geldt niet alleen voor de rebellen, maar ook voor de Kinois. Hoe verrot de situatie ook was, mensen waren eraan gewend; ze weten niet welke kant ze op moeten nu het oude systeem aan diggelen is gegaan, ze reageren op de nieuwelingen met een paniek die grenst aan hysterie.

Zizi is naast me komen staan, de handen in zijn zakken. De kraag van zijn hemd is versleten van het vele wassen, zie ik.

‘Je bent gespannen.’

Hij zucht. ‘Ja. Niet dat ik bang ben voor mezelf, ik red me wel. Desnoods hou ik ermee op. Dertig jaar – ik heb lang genoeg gewerkt. Maar die anderen... je kan het hun misschien kwalijk nemen dat ze een zwak hadden voor villa’s en snelle auto’s, maar het zijn goede professionals. Als de nieuwkomers hun nu iets konden leren, maar dat betwijfel ik...’

Hij slaat zijn arm om mijn schouder, leidt me naar de goede fauteuil. ‘En jij, wat heb jij al die tijd gedaan?’

Ik vertel hem over Mali, waar ik de afgelopen jaren vaak was en waar naar ik sinds mijn aankomst in Kinshasa tot mijn eigen verbazing heimwee heb. Terwijl ik daar vaak treurde over de onmogelijkheid om naar Zaïre te gaan! Het stoort me, ik vecht ertegen, maar het is sterker dan ikzelf. Altijd weer komt het beeld naar boven van de kleine Tanti, die op een lome middag op het erf in Bamako lag te luisteren naar een griot op de radio. Hij zong de roemrijke geschiedenis van koning Soundiata, die in de dertiende eeuw heerste over een land dat de huidige grenzen van Mali overschreed. Zou die geschiedenis de Malinezen misschien behoed hebben voor de verschrikkelijke strijd waaraan Congo, dat in de prekoloniale tijd bestond uit een oneindig aantal ministaatjes, na de onafhankelijkheid ten prooi viel?

‘De Malinezen lijken me zoveel wijzer opeens,’ zeg ik. ‘Toen de vredesakkoorden met de Toeareg in het noorden werden getekend, organiseerde de Malinese president een happening waarbij de wapens die ze jarenlang hadden gebruikt om elkaar te bevechten in een flakkerend vreugdevuur werden verbrand. Terwijl hier...’

‘Je hebt gelijk,’ zegt Zizi. Hij merkte het vroeger in zijn studentenhuus

in Parijs ook: de West-Afrikanen waren zich meer bewust van hun geschiedenis dan de Congolezen. Hun griots gaven die van generatie op generatie door – in Congo bestond dat soort continuïteit niet. ‘Bovendien waren ze harder voor zichzelf, opofferingsgezinder dan wij. Je voelde dat ze uit landen kwamen waar je een zaadje in de kurkdroge aarde stak en maar moest afwachten of het zou regenen. Terwijl wij, met al onze rijkdom boven en onder de grond... God heeft ons verwend tot ons eigen ongeluk, want daardoor zijn we gemakzuchtig geworden, bang om te lijden. Kijk maar naar onze soldaten: zodra ze honger hebben, begaan ze dommigheden.’

‘Maar jij bent anders,’ zeg ik, ‘iets heeft je behoed voor die gemakzucht. Wat is dat eigenlijk?’

‘Oh, als ik dat moet vertellen... het is een heel leven, een wereld die totaal is weggevaagd.’

‘Daarom juist.’ Flarden van zijn geschiedenis ken ik wel, maar ik zou hem opnieuw over vroeger willen horen vertellen.

Zizi lacht. ‘Het begon al bij mijn vader natuurlijk...’

Die werkte in de koloniale tijd in Lubumbashi, het toenmalige Elisabethville, voor de machtige spoorwegmaatschappij die verantwoordelijk was voor het transport van koper, uranium en kobalt. Hij was een *évolué* met een huis van twee verdiepingen, drie kinderen en een vrouw die behalve een fiets ook een Singer-naaimachine bezat. In 1947 – Zizi was net zeven geworden – werd hun fris opgeschilderde huis aan de Belgische prins Karel als modelwoning getoond.

Vanaf zijn twaalfde wilde Zizi priester worden, want priesters waren de enigen die met blanken aan tafel mochten eten. Omdat paters vonden dat zwarten altijd een zweem van heidendom behielden, ontrukten ze kinderen heel jong al aan het ouderlijk milieu. Het kleinseminarie van Mwera lag op honderddertig kilometer van Elisabethville in een volledig afgesloten, romantische wereld waar alles benedictijns was. ’s Och-tends om vijf uur werden de leerlingen gewekt en zagen ze de zon opkomen boven eindeloze bedauwde weiden met koeien en schapen. Ze werkten op de boerderij waar kaas, ham en gerookt spek werden gemaakt en leerden jagen: ze begonnen met olifanten en eindigden met vogels. Het harmonium dat ze van het Museum van Tervuren kregen als dank voor het vangen van insecten, bleek hol vanbinnen: er zaten jachtgeweren in.

Soms wandelden ze tot aan de spoorweg en keken tersluiks naar de reizigers bij het stationnetje die in hun eigen taal praatten, wat hun vreemd

en onwerkelijk voorkwam. Zijzelf spraken Latijn, zelfs wanneer ze bridge-
den of pingpongden; paters zagen erop toe dat ze geen fouten maakten.
Zij waren uitverkoren. Ze leerden tennissen om zich later ook te kunnen
bewegen onder de elite die ze zouden evangeliseren.

Nu en dan kwam een Belgische gewestbeambte langs die met zijn as-
sistenten in de streek op inspectietoelt was. Ze verplaatsten zich per fiets,
droegen korte broeken en hadden blaren op hun benen van de hitte. Ze
aten in de tuin en de seminaristen mochten mee-eten. Zizi luisterde naar
hun verhalen en bewonderde hen in stilte. Hij kende België alleen van
fotoboeken: prachtige kathedralen, het park van Tervuren, het paleis van
Laken. Al die luxe hadden deze blanken achtergelaten om onder de bran-
dende tropenzon te werken. Ze spraken lokale talen, onderhandelden
met dorpschefs, praatten over de katoenteelt, over de honger in een be-
paalde streek. Hij voelde hun gedrevenheid; ze hielden van hun werk, wa-
ren bereid er ontberingen voor te doorstaan. Het was een van de redenen
waarom luxe nooit belangrijk voor hem zou zijn.

Het grootseminarie lag in Moba, in het oosten van het land. Drie jaar
filosofie, drie jaar theologie. Binnen de muren van het internaat heersten
absolute rust en regelmaat, maar daarbuiten werd het steeds woeliger.
Congo was onafhankelijk geworden, Lumumba was vermoord, Katanga
had zich afgescheiden en Zizi's ouders waren door de VN geëvacueerd
naar de Kasai. Maar zelfs daar sloegen mensen elkaar de kop in. De veili-
ge cocon waarin hij had geleefd, begon te barsten – haat en verscheurd-
heid sijpelden naar binnen. De seminaristen hadden altijd een hechte
gemeenschap gevormd, nu vielen ze uiteen in verschillende etnische groe-
pen en waren tijdens discussies dikwijls hard voor elkaar.

Zizi was een Luba uit de Kasai die opgegroeid was in Katanga, hij
wist niet goed waar hij bij hoorde. Zijn wereld was tot dan toe onge-
schonden geweest, God was goed, maar nu zag hij de beperkingen van
de mens. Verhalen over verschrikkelijke wreedheden bereikten hem. Sol-
daten die vrouwen de buik openreten – hoe kon God dit toelaten? En hoe
kon hijzelf in deze beschermde omgeving blijven en doen alsof dit hem
niet aanging?

Alles was zo politiek geworden dat de bisschop overwoog de semina-
risten naar België te sturen, maar Zizi weigerde. Ze dachten dat hij een
geloofscrisis doormaakte en adviseerden hem een week in retraite te gaan.
Hij bleef een jaar weg, waarna hij een studie in de Romaanse filologie be-
gon aan de universiteit van Lubumbashi.

Nu hij zich weer vrij onder zijn landgenoten bewoog, besepte hij pas wat zijn scholing had aangericht: om een goede priester te worden, mocht hij niet langer zwart zijn. Hij was een *mundele ndombe*, een zwarte blanke, geworden. De *négritude* van Léopold Senghor, die in heel Franstalig Afrika furore maakte, zei hem niets – hij was cultureel volledig ontworpend. Zijn vader, die inmiddels weer in zijn geboortedorp in de Kasai woonde, verzuchtte vaak: ‘Maar jongen toch, mijn blanke vrienden grijpen mij beter dan jij!’ Wanneer Zizi hem bezocht en cadeaus meebracht, smeekte zijn vader hem die in de auto te laten liggen tot het donker was – het was beter dat de dorpingen ze niet zagen. Toch danste de dorpschef de volgende dag uitbundig rond met de deken die hij voor zijn moeder had meegebracht. Die had zijn vader hem gegeven, opdat de chef hem geen kwaad zou doen.

Er waren in die tijd zo weinig kaders in Congo dat zelfs studenten adviseurs van ministers werden. Zizi wilde naar België gaan om een proefschrift over Baudelaire te maken, maar het ministerie van Informatie stuurde hem naar Frankrijk om een opleiding tot tv-regisseur te volgen. In 1969 kwam Mobutu op bezoek in Parijs en mochten alle studenten op de Champs-Élysées vijf pakken met vest uitzoeken. Twee daarvan stuurde Zizi naar huis.

Na zijn terugkeer begon hij meteen te werken bij de tv. De leiding was zeer soepel, hij deed eigenlijk wat hij wilde. Als hij besloot de natuurparken te verkennen, trok hij er met een cameraploeg op uit en filmde het ene park na het andere.

Zizi heeft in zichzelf gekeerd zitten praten. Nu kijkt hij me aan, alsof hij ontwaakt. ‘Mobutu was nog niet de man die hij later geworden is,’ zegt hij, ‘hij was bezig zijn macht te bestendigen, want hij wilde opnieuw verkozen worden. Zijn gekte is pas begonnen rond 1974, toen mannen als Sékou Touré, de president van Guinee, hem vertelden dat hij een genie was dat aan het hoofd stond van een groot revolutionair land. Daarvoor kwam hij tijdens reizen altijd bij ons zitten om te horen wat wij van iets vonden, ineens was hij het die alles dicteerde. Nadat hij in België op het paleis van Laken was ontvangen, trok hij door het hele land en zei: “Jullie moeten trots zijn, want ik heb in een gouden bed geslapen en koningen en presidenten getutoyeerd in jullie naam.”

Mobutu had niet gestudeerd, wat hem frustreerde, maar hij omringde zich met intellectuelen; er zijn er die vanaf het begin voor hem hebben gewerkt. Ze hadden villa’s nodig en dus maakten ze hem het hof en gaven

hem in alles gelijk. Op tv kwam hij tevoorschijn uit de wolken, wij moesten hem “gids” en “farao van de moderne tijd” noemen, en overal in het land werden dansende brigades gevormd die liedjes voor hem zongen. *Moeten we hem vijfjaar geven? Nee! Tien jaar? Nee! Honderd jaar? Ja!*

‘En jij, heb jij nooit hogerop gewild?’

Zizi aarzelt, dan zegt hij: ‘Heel even misschien. Ik dacht dat ik van binnenuit... maar nee, ik zag wat er met de anderen gebeurde. Zodra een minister goed was en men in de cité over hem begon te zingen, fluisterden Mobutu’s spionnen hem dat in het oor en moest hij weg. En degenen die bleven...’ Weer pauzeert hij, alsof hij hun gezichten voor de geest probeert te halen. ‘Weet je hoe het ging? Roemenië schonk een serie vrachtwagens aan Zaïre. Mobutu gaf deze cadeau aan een groep parlementariërs om ze in hun geboortestreek te gebruiken. Maar wat deden ze? Ze verkochten ze. Want de bantofilosofie is: als je tien miljoen hebt, is vijf miljoen voor de familie.

Zolang regeringsfunctionarissen niet begrijpen dat zij hun hand niet in de staatskas mogen steken, komen we in dit land niet vooruit. Hoge ambtenaren zouden hun familieleden op een afstand moeten houden, want die raden hun meteen aan gris-gris te gebruiken om aan de macht te blijven. Sommige ministers leverden zich uiteindelijk helemaal over aan hun voorouders. En Mobutu zelf, hoeveel geld heeft die niet besteed aan maraboets!

Steeds megalomaner werd hij. De veiligheidsdiensten kregen meer macht en elke twee jaar werd een zogenaamde coup vrijdeld en werden hoge officieren neergeschoten. Hij regionaliseerde het leger, op den duur waren zestig van de tachtig generaals Ngbandi, net als hij! Hij pleitte ervoor dat iedereen zich los zou maken van zijn stam, maar zelf deed hij precies het tegenovergestelde. Ngbandi-vrouwen raakten erg in trek, mannen wilden met hen trouwen *pour faire avancer leur dossier*, zoals het heette.’

Een collega van Zizi, een aantrekkelijke tv-presentator, werd opgemerkt door een jongere zuster van Mobutu’s vrouw. Ze moest en zou hem hebben. Niet veel later werd hij gepromoveerd tot journalist op de *présidence* en begonnen zij een verhouding. Het probleem was dat ze allebei getrouwd waren. ‘Wat dacht je dat er gebeurde? Zijn ouders reisden naar Kinshasa en zeiden dat hij onmiddellijk moest scheiden!’ Dat deed hij. Niet veel later werd hij minister.

‘Maar tegenwoordig wil niemand meer Ngbandi zijn,’ lacht Zizi, ‘op